
Razpravljanja

Dr. Tamara Griesser-Pečar

Preidem na 16. september 1941, ki je po mojem mnenju zelo važen datum in pravzaprav začetek državljanske vojne v Sloveniji - in sicer zaradi tega, ker je OF takrat ne samo ustanovila Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ampak ker je tudi monopolizirala upor. Takrat so sprejeli nekaj pomembnih odlokov, na podlagi katerih so komunisti utemeljevali svojo oblast. Vrhovni plenum je sprejel sklep, da se preimenuje v SNOO. Sprejel pa je tudi t.i. "zaščitni odlok", ki je veljal do avgusta 1944 in, ki je bil podlaga za umore v Sloveniji. Včeraj se je že reklo, da je odpor nekaj legitimnega, da je tudi ustanovitev Osvobodilne fronte (OF) nekaj popolnoma legitimnega. Ravno tako pa je tudi legitimno, da druge stranke, da druge skupine organizirajo druge vrste odpor. Tega pa seveda komunisti niso priznali. Važno je tudi poudariti, da OF 16. 9. 1941, ko je sprejela omenjene odloke, ni imela za seboj večine slovenskega prebivalstva. Za seboj je imela določen del Ljubljane, mogoče tudi okolice, ne pa podeželskih območij in sploh ne tistih območij, ki so bila pod nemško okupacijo. To se pravi, da ni imela nobene podlage, da bi lahko monopolizirala upor. Volitev ni bilo, niso bile sploh mogoče. Po mnenju režimskega pravnika Maksa Šnuderla zgoraj navedeni dokument jasno kaže, kakšne naloge si je OF že zastavila in kakšno oblast si je podelila - zastopanje ljudstva in njegovega organiziranja pod vodstvom KP. Šnuderl piše, da je SNOO "*tipičen revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti...*"¹ Če torej izhajamo iz tega, da je pri ustanovitvi SNOO šlo za "*revolucionarno dejanje*", moramo najprej ugotoviti, da je definicija pojma "*revolucionaren*" oziroma "*revolucija*" nesporna v toliko, ker ne označuje fenomena, ki bi temeljil na legalnosti. Nasprotno. Drugače kot evolucija in reforma, ki si prizadevata za spremembe po mirni in zakoniti poti, je revolucija nasilna, nezakonita, obenem globoka sprememba neke politične in gospodarske ureditve oziroma političnega sistema. S stališča vladajoče ureditve je pravno upravičeno in pod določenimi pogoji celo nujno, da se upre revolucionarnemu nasilju. Odgovor na vprašanje ali je "*revolucija*" legalna ali ne, je lahko samo negativen. Od jeseni 1941 moremo v Sloveniji ugotoviti dve ravni dogajanja: prvič raven okupacije in odpora proti okupaciji in drugič raven komunističnih poskusov revolucije ter meščanski, protikomunistični odpor. Torej: vzporedno z vojno tujih sil proti Jugoslaviji in s tem tudi proti slovenskemu ljudstvu, je izbruhnila še državljanska vojna Slovencev proti Slovincem. Prilaščanje monopola oziroma izključne pravice OF do odpora je zastrupilo ozračje med Slovenci v času, ko bi bilo nujno združevanje vseh sil proti okupatorju - tako socialističnih, kot krščanskih in liberalnih. 16. september 1941 pomeni začetek državljanske vojne in desetletja prikrivane krivde komunistov. Predvsem je bil pomemben odlok o "*zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja*", ki je uvajal strog disciplinski in kazenski sistem. Ustvaril je pogoje, da so z očitkom "*izdaje*" mogli s smrtjo in terorjem ukrepati proti državljanom, ki se niso

¹ Makso Šnuderl: *Zgodovina ljudske oblasti*. Ljubljana 1950, str. 134.

podvrgli ravnanju Osvobodilne fronte. Tako imenovani "zaščitni odlok", je v očeh Osvobodilne fronte le-to in njeno partizansko vojsko pooblašča za prihodnje "likvidacije", za ubijanje Slovencev, ki niso sledili načelom, zapovedim in ukazom OF. Mnoge so mogli razglasiti za "izdajalce" in vseeno je bilo, ali so dejansko sodelovali z okupatorjem ali pa so nasprotno, čeprav zunaj OF, nasprotovali okupacijski oblasti in se tako upirali.

Ker me je prof. dr. Janko Pleterski kritiziral zaradi zgoraj omenjene ocene in se skliceval na to, da ti odloki pravno še niso obdelani, bi danes končala s citatom prof. Lovra Šturma, ki je med tem odloke pravno obdelal: *"Pravna analiza s standardnim pravnim instrumentarijem za presojo o vsebinski pravni pravilnosti obeh revolucionarnih pravnih aktov SNOO nas ob upoštevanju zgodovinskih dejstev, kot rezultat dognanj zgodovinske stroke, pripelje do naslednjih spoznanj: Oba akta, tako Sklep SNOO kot zaščitni odlok, sta bila v svojih bistvenih sestavinah že v njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja. Presoja njene dejanske uporabe v resničnem življenju tako oceno ne samo potrjuje, ampak jo še dodatno zaostri. Ključne določbe iz obeh aktov so bile v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim sprevrženim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije in za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije."*²

Dr. Zdenko Čepič

Opozarjam, da dr. Griesser Pečarjeva dokazuje "a" z "a". Dr. Lovro Šturm je v svojem prispevku "Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941", ki ga je imel na dnevih slovenskih pravnikov oktobra 1998, obilno navajal dr. Griesser Pečarjevo, kar še ni dokaz za njegov prav. V tem prispevku dr. Šturm ni ničesar dokazal, ampak je s citiranjem dr. Griesser Pečarjeve, in še nekaj drugih zgodovinarjev (Prunk, Mlakar, Vodušek Starič iz podlistka v Delu, teksta sicer napisanega za potrebe predsednika Državnega zbora, Godeše), pa tudi Aleksandra Bajta in Franceta Bučarja, le dokazoval nelegalnost in nelegitimnost dveh odlokov SNOO iz septembra 1941. Po mojem mnenju pa tega ni pravno dokazal. To ni pravna analiza in utemeljitev teh odlokov oziroma njune legalnosti ali nelegalnosti, temveč bolj moralistična, politična kot pravna sodba.

Drugo vprašanje, ki ga je načela dr. Griesser Pečarjeva: začetek državljanske vojne. Začetek te v letu 1941, z odloki SNOO iz septembra 1941, nikakor ne more biti. Državlanske vojne takrat še ni moglo biti, ker za to ni bilo pogoja, namreč ni bilo enakovrednih nasprotnikov. SNOO kot oblastni organ namreč ni imel nasprotnika na drugi strani. Takrat namreč ni bilo slovenskega organa oblasti, razen SNOO. Včeraj je gospod Malenšek govoril o legitimni in legalni oblasti, ampak ta oblast v trenutku, ko je 17. aprila to oblast legalno in legitimno predala

² Lovro Šturm: Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941. Pravnikov odnos do (pol)pretekle zgodovine. V: Podjetje in delo, XXIV, 1998, št. 6-7, str. 1094-1095.

v roke italijanskega okupatorja, civilnemu komisarju Grazioliju, ni bila več slovenska oblast. Posamezni strankarski pripadniki, člani Narodnega sveta iz aprila 1941 so lahko predstavljali politično gibanje, bili so strankarski pripadniki, ne pa organizirana slovenska oblast. Po aneksiji od Italije okupiranega ozemlja Dravske banovine so postali celo državljani Italije in se bolj ali manj prostovoljno zahvalili za priključitev dela ozemlja jugoslovanske države k Italiji. Slovenske oblasti, razen SNOO od srede septembra dalje, ni bilo.

Tretje vprašanje, o čemer je v razpravi govoril tudi dr. Zdešar: monopolizacija upora. Dejstvo je, da upora ni nihče monopoliziral, kajti odlok Vrhovnega plenuma OF o konstituiranju v SNOO ne govori o prepovedi, pač pa govori, da je vsako drugo organiziranje zunaj OF škodljivo borbi za narodno svobodo. In še pomembna podrobnost, namreč "v času tujčeve okupacije", je bilo zapisano v odloku. To ni prepoved. Če pa so tisti, ki so bili proti odporu in so z okupatorjem oziroma aneaksionistom sodelovali, čutili tako veličino oziroma pomen Osobodilne fronte, in so se je bali že same po sebi, in tudi zaradi t.i. zaščitnega odloka, ki so ga očitno jemali resno, je pa drugo vprašanje.

Mimogrede: revolucija ni vedno samo nasilen akt prevzemanja oblasti, kajti konec koncev za sedaj potekajočo informacijsko revolucijo tega ni mogoče enostavno reči. Že na začetku svojega referata sem rekel: "Napotilo za začetek: revolucije ne gre razumeti zgolj in izključno skozi ideološka očala, kot nasilen politični prevrat na razredni osnovi." Na revolucijo tako ne gre gledati samo skozi ideološka očala kot na marksistično, stalinistično, boljševisko revolucijo. Na to je treba gledati malce širše. Tudi kot narodno revolucijo.

Dr. Jerca Vodušek Starič

Meni je žal, da posegam v razpravo šele sedaj. Včeraj se nisem hotela spuščati v to temo. Vprašanje legalnosti in legitimnosti je pač bolj kompleksno, moram pa opozoriti na to, da so bili slovenski liberalci veliki legalisti, saj so bili v glavnem odvetniki, in bili so legitimisti, ker so se zavzemali za Jugoslavijo in njeno vlado kot legitimno izvoljeno, pa ne zato ker bi jo imeli radi. Zavedali so se tudi pomena tega kar je rekel dr. Čepič, da ni bilo organa na drugi strani, s katerim bi se OF pogajala. Zato so avgusta 1941 začeli pogovore za obnovo Narodnega sveta, takega v katerem bi izločili vse kompromitirane politike. Niso se strinjali s Puc-ljevo udeležbo v Konsulti. Te pogovore so najprej začeli znotraj naprednega bloka, potem pa so se sestali z dr. Natlačenom in 14 dni pozneje z dr. Ahčinom in Avse-nekom. Na teh pogovorih naj bi se zmenili tudi za odnos do Jugoslavije kot obstoječe države. Seveda klerikalci niso bili zato in pogovori so propadli. Tudi zato ni bilo "nasprotne strani" in treba je malo bolj kompleksno gledati na te stvari. Pobud je bilo več, žal sedaj ni časa za podrobnosti. Če se hočemo o teh podrobnostih pogovarjati, se moramo drugje. Dobro bi bilo razbistriti ta stališča, jih opremiti s podatki, ampak ne obremenjevati referate s tem, ker to so podrobnosti, ki jih je potem težko diskutirati in malo prediskutirati. Lahko temu posvetimo poseben simpozij, mislim pa, da takšna publika, ki je večinoma iz pedagoških vrst, potrebuje neke druge odgovore in sicer na vprašanja, ki so aktualna. Tudi na ta, ampak ne na način, da si jih mečemo, odpiramo nepovezano.

To temo je treba kronološko, počasi in temeljito razdelati.

Dr. Dušan Biber

"Vašo kritiko naše operetne zakonodaje sprejemamo." Tako je zapisal Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS v pismu za CK KPJ in dodal, da smo Slovenci pač takšni, da brez pravilnikov, statutov itd. ne moremo. Vrhovni plenum OF se je kot Slovenski narodno osvobodilni odbor 16. septembra 1941 opredelil proti organiziranju odpora zunaj okvira OF, kot izdajstvo pa označil zbiranje in odvajanje narodnih sil "za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda." Šele konec januarja 1942 je bilo po napadu četnikov na partizane v Srbiji pojasnjeno, da bodo s smrtno kaznijo kaznovani organizatorji oborožene sile zunaj partizanskih čet.

To naj bi bila, kot smo slišali danes, monopolizacija odpora, začetek državljanske vojne. Pri tem se ne upošteva, da je jugoslovanska vlada v izgnanstvu grozila z vojaškim "prekim sudom" vsem, ki se ne bi podredili njenemu ministru in poveljniku jugoslovanskih četnikov Draži Mihailoviću. Dr. Miha Krek, podpredsednik kraljevske vlade, je prek londonskega radia, vsekakor brez uspeha, razglašal ta vladni "monopol". Voditelji SLS so takrat napovedovali državljansko vojno v Sloveniji šele po zmagi zaveznikov, če ti ne bi okupirali dežele. Menili so, da so njihovi stranki partizani mnogo bolj nevarni kot pa Nemci in Italijani, saj bodo prvi ostali, slednji pa odšli po koncu vojne.

Profesor graške univerze dr. Josef Matl kot kapetan Abwehra je že 11. novembra 1941 organiziral pogajanja z Dražo Mihailovićem v Divcih. Na kongresu zgodovinarjev na Dunaju leta 1965 mu je zato kolega dr. Cvetković hudo mušno dejal: "Vi gospodine profesore zaslužujete najvišje jugoslovensko odlikovanje." Profesor Matl je začuden dobil pojasnilo, da je bil pač prvi, ki mu je uspelo kompromitirati Mihailovića.

Dr. Janko Prunk

Kar govori kolegica dr. Grieserjeva in opozarja na naše enostranske ocene ima svojo težo. Edino kar pa me moti pri njej, kar pa ne počne samo ona, ampak zadnje čase vse več zgodovinarjev, je pretirana in popolnoma neprimerna uporaba pojmov legitimno in legalno. Verjetno se je to zgodilo pod vplivom pravnikov, ki so se v zadnjem času veliko oglašali s svojimi ocenami zgodovinskega dogajanja. Prav je, če se zgodovinar seznanja s pravniškimi pogledi, toda zgodovina je samostojna veda s svojim vrednostnim sistemom, ki se mora ozirati na zgodovinski kontekst dogajanja in s svojo zgodovinsko metodo ocenjevati vsakršno zgodovinsko dogajanje. Pri tem pa vemo, da v evropski zgodovini pojma legitimno in legitimnost nista vedno samo pozitivna. V evropski zgodovini je zlasti od začetka meščanskih revolucij razvoj rušil legitimne oziroma legitimistične okvire, tako v francoski revoluciji 1789-1799, v revoluciji 1848 v tako imenovani pomladi narodov v srednji Evropi, pa v nacionalnih revolucijah pri zedinjenju Nemčije in Italije 1859-1871 pa nikjer v modernem kritičnem evropskem zgodovinopisju ne vidim negativnih ocen in hvale tedanjih legitimistov. Tega bi se morali toliko bolj zavedati Slovenci, ker smo vso svojo narodno zgodovino od narodnega preporoda v

času razsvetljenstva od druge polovice 18. stoletja morali uveljavljati proti legitimističnim načelom držav, v katerih smo živeli, ki so utesnjevale naš narodni razmah. Morali smo rušiti legitimistične predstave in okvire in se sklicevati na življenjsko naravno pravo. Šli smo se narodno revolucijo leta 1848, pa leta 1918, ko smo zapustili Avstro-Ogrsko. Skozi neke vrste revolucije so šli Slovenci tudi v času 2. svetovne vojne in z legitimizmom smo prelamljali v letih 1990-1991.

Dr. Tamara Griesser-Pečar

Prej bi bila morala reči tudi nekaj besed o legitimnosti revolucije. In sicer o vprašanju, če je revolucija v višjem smislu lahko "legitimna". Potrebuje torej nek višji razlog upravičenja, ki presega veljavno pravo in ki bi ga morali videti v osvobajanju nekega naroda iz suženjstva, razredne vladavine, tuje oblasti (torej tudi okupacije) itd. Pri presojanju nujnosti in moralne upravičenosti revolucije je pomembno, katere razmere spodbudijo večinoma s človeškimi žrtvami odkupljeno revolucijo in s katerimi sredstvi, ki ustrezajo ali nasprotujejo človekovim pravicam, je bila izvedena. Vprašanje je tudi, ali je revolucija upoštevala zapoved človekovih pravic z ozirom na žrtve in trpljenje ljudi, storila le najnujnejše, da doseže cilj, ter ravnala kolikor je mogoče humano in strpno. Ali pa je pri utrjevanju oblasti določenih oseb, organizacij ali strank prestopila bregove nasilja in končno sama vzpostavila človekovim pravicam nasproten sistem.

Osvobodilna fronta je monopolizirala upor. Če namreč ni dopustila drugega upora poleg sebe, potem ni moč reči kaj drugega, kot da je monopolizirala upor. Zato gre in to je bil začetek nasilja pri nas.

Justin Stanovnik

Jaz seveda nisem zgodovinar in nekako čutim, da se moram za svoj nastop opravičiti, vsaj tako, da vam povem, da se tega dejstva zavedam. Tudi sam sem bil nekoč, predno sem moral postati aktivist, kakor mogoče nekateri veste, v neki tako imenovani stroki, in vem, da bi zelo čudno gledal, če bi v okviru te stroke kdo vstal in kot "outsider" začel nekaj pripovedovati. Toda, ko govorimo o zgodovini, moramo povedati nekaj drugega. Vidite, zgodovinski posvet strokovnjakov danes, slučajno govori tudi o moji lastni situaciji, to se pravi jaz sem neke vrste tista snov, o kateri znanstveni posvet gre, in ima ta snov tudi neko zavest in se zaveda, če je to govorjenje v skladu z njenim osnovnim izkustvom ali ne. Tako nekako opravičujem svoj nastop. Kajti lahko se zgodi, zlasti v moderni znanosti, da je vse povedano zelo strokovno, a se tisti, ki se zavedajo, o kom se govori in kako se o njih govori, včasih zelo slabo počutijo. Tako da mogoče tudi za ta primer velja tisto znano, že rahlo banalno reklo, operacija uspela, pacient umrl. To se pravi, da so bile zgodovinske situacije, ko so zgodovinarji strokovno govorili, a so govorili, tako da je bil pacient, metaforično seveda, mrtev.

V zvezi a kolaboracijo bi rad tukaj prebral zelo kratek odstavek, ki sem ga nekje napisal in mislim, da ima kogentno strukturo, zato vas prosim, da vsa svoja praeiudicia odmislite in ga poslušate z mislijo, da boste videli, če je kaj vredna.

"Kaj je kolaboracija. Tega ne moremo prav razumeti, če ne upoštevamo važne

razlike med prvo in drugo svetovno vojno. Prva svetovna vojna je bila vojna med nacionalnimi državami. Ko so na primer Nemci, Italijani, Rusi zasedli dele drugih držav, so jih zasedli kot Nemci, Italijani in Rusi. Vsakokratni okupirani narodi pa so okupatorje imeli za Nemce, Italijane in Ruse. Razni narodi so torej, kakor je z njimi ravnala vojna sreča, zasedali ozemlja drugih držav in narodov v svojstvu svoje partikularne narodnosti. V drugi svetovni vojni pa je bilo to drugače. Tudi ta je bila vojna med nacionalnimi državami, a ne samo to. Narodi, ki so okupirali druge države, tega niso naredili samo v svojstvu svoje narodnosti, ampak tudi v svojstvu neke ideologije. Torej v dvojnem svojstvu. Tako Nemci niso zasedali drugih držav samo kot Nemci, ampak tudi kot nacisti, Italijani ne samo kot Italijani, ampak tudi kot fašisti, Rusi ne samo kot Rusi, ampak tudi kot komunisti. To se pravi ne samo v svojstvu svoje partikularne narodnosti, ampak tudi v svojstvu neke univerzalne ideologije. Partikularni narodnosti se ni mogoče priključiti, prilagoditi, podrediti takoj. Poleg naravnih barrier, kot sta jezik in zgodovina je tu še vprašanje partikularne identitete. Univerzalno ideologijo pa je mogoče sprejeti takoj in v celoti prav zato, ker je univerzalna. Možno je z njo "kolaborirati". Zakaj rečemo kolaborirati? Zato, ker nam je bila ta izbira dana nasilno. To je razlog, da se je pojem kolaboracije pojavil šele z drugo svetovno vojno, ko se je pojavila totalitarna ideologija in njeni nosilci. To kar se je med drugo svetovno vojno dogajalo v Franciji, Belgiji, Nizozemski, Danski in Norveški je bila kolaboracija, sprejetje tuje ideologije, in preko nje deloma tudi njenega nosilca, a nikakor ne nujno in ne v celoti.

Prva svetovna vojna pa ni poznala kolaboracije. Poznala pa je "normalno" soobstajanje z okupatorjem. Ljudje so hodili v službo še naprej, še naprej so poslušali svojo lokalno oblast in policijo, še naprej so proizvajali in prodajali, še naprej so obhajali verske slovesnosti, a zato, nikomur ni prišlo na misel da bi jim očital kolaboracijo.

Analogno stanje se je vzpostavilo v Sloveniji tudi med drugo svetovno vojno, zlasti v tistem delu, ki so ga zasedli Italijani. Jasno je, da je nasilen prihod tujca v deželo za narod neznosna žalitev. V njem je ranjeno to, čemur je rekel Veseiln Djuretić pračulo naroda, kljub vsemu je treba živeti naprej.

Tako je bilo tudi med vojno v Sloveniji. Ljudje so bili prisiljeni v skrajno poniževalna stanja. Iz rok okupatorja, ki jim je vzel svobodo, so morali jemati na primer živilske nakaznice. Naravno je bilo tudi, da so, če se je kje zgodil kak rop ali umor, poskrbeli, da je zanj zvedela okupatorjeva policija. In ko so komunistični teroristi začeli delati atentate na slovenske ljudi, so natanko v istem redu vzeli iz okupatorjevih rok orožje, da so se branili - nazadnje, ko ni bilo mogoče več tega prenašati. Ta gesta je bila v skladu s tradicionalnim soobstajanjem z okupatorjem - mednarodno pravo je samo kodifikacija tega obstajanja in je ni mogoče imeti za kolaboracijo. Bistvo pri vsej stvari je to, da Slovenci nismo sprejeli okupatorjeve univerzalne ideologije. Nismo storili tega, kar je zapadno Evropo naredilo za kolaborantsko. V Sloveniji ni bilo kolaboracije, z eno izjemo.

Znano je, da so bili v evropskih državah ne tako maloštevilni ljudje, ki so se priključili posameznim univerzalnim ideologijam še predno so jih njihovi nosilci nasilno uveljavili v njihovih deželah. Tudi v Sloveniji je bilo nekaj takih ljudi, ki so se priključili univerzalni komunistični ideologiji, še preden se je začela vojna. Res je, da izvorni nacionalni nosilec te ideologije nikoli ni zasedel Slovenije, a to ni bilo

*potrebno. Za razliko od nacizma in fašizma je komunizem imel enotno mednarodno organizacijo, ki je zelo učinkovito nadomeščala nacionalne ideološke nosilce. Slovenski komunisti so bili posebna oblika pete kolone in so se ob napadu konkurenčne ideologije na narod, tudi tako obnašali. V imenu Kominterne ali komunističnega commonwealtha so zahrbtno napadli svoj narod. Jasno je, da te igre ni bilo mogoče igrati, ne da bi uprizorili boj z okupatorjem."**

Milan Pahor

Spoštovane, spoštovani. Najprej dvoje ugotovitev, potem nekaj misli. Že pred začetkom tega znanstvenega posveta sem se pogovarjal s predsednikom Zveze zgodovinskih društev Slovenije dr. Jurijem Perovškom in mu omenil da ob bogatem programu manjka primorski, koroški, torej zamejski del. Šele tako bi dobili celotno podobo leta 1941. Najprej me je potolažil s tem, da bo kolegica dr. Trohova naknadno za to poskrbela in da bo njen prispevek objavljen v zborniku današnjega posveta. To verjetno drži, nimam razloga, da bi dvomil; na vsak način pa sem potem tudi mislil, da bo v drugih referatih zajeto celotno območje slovenskega ozemlja, kakor tudi piše sam naslov današnjega srečanja "na Slovenskem" in ne v Sloveniji. Toliko za uvod. Kolegica dr. Milica Kacin Wohinz je že včeraj opozorila, ko je bil govor o ljudski fronti, da je bila ljudska fronta uspešna na Primorskem pred začetkom 2. svetovne vojne in to je tudi olajšalo normalen prehod v samo osvobodilno fronto v letu 1941. Imamo tudi drugo prelomnico, ko je bil drugi tržaški proces decembra 1941 v Trstu proti 60 antifašistom, kjer so italijanske fašistične oblasti v bistvu imele dvojni cilj in sicer podreti vse, kar je bilo antifašističnega pred 2. svetovno vojno. Zato ni naključje, da so v tisti proces stlačili kar vse protifašistične struje od komunistov, tigrovcev do intelektualcev in kulturnikov in je sledilo potem pet ustreljenih na strelišču pri Opčinah pri Trstu. Na drugi strani je bil to opomin nastajajoči Osvobodilni fronti. Torej bi morali na tem simpoziju prikazati, kaj se je konkretno dogajalo pri nas v Trstu, Gorici in na Koroškem; ne bi škodil tudi pogled iz Kaira, Londona in Amerike, da bi dobili še dodatno podobo. Bi pa poudaril še to, da je bil odpor oziroma Osvobodilna fronta v Trstu in Gorici organizirana sočasno z ostalimi deli Slovenije. Tukaj velja poudariti vlogo Oskarja Kovačiča v Trstu, Antona Veluščka v Gorici. Glede Gorice bi morali tudi izluščiti problem t.i. goriške sredine in odnosa do Osvobodilne fronte. Na vsak način je Osvobodilna fronta na Tržaškem močno zaživela v tistih prvih mesecih leta 1941 po ustanovitvi Osvobodilne fronte v centralni Sloveniji, s tem da se je seveda organizirala drugače, ker ni bilo ustanovnih skupin. Tukaj govorimo o članih OF in somišljenikih, ki so bili člani pred vojno, govorimo o članih Tigra, o članih KP Italije, govorimo o narodno zavednih in protifašistično razporejenih ljudeh. Vsaka skupina je tudi plačala za to svoje sodelovanje, saj imamo v septembru 1942 proces proti tej skupini pred posebnim fašističnim sodiščem v Rimu. Sledile so kazni od 30 let zapora navzdol.

Glede vojaških enot, nekaj je bilo že na kratko omenjeno v referatu kolege dr. Guština, torej so bile prve čete že prisotne, sicer sporadično že v letu 1941. Prelomnica na vojaškem področju na Primorskem je bil nedvomno boj na Nanosu

* Objavljeno: Zaveza, 2001, št. 2, str. 97.

aprila 1942. Ravno tako lahko rečemo, da imamo mi Tržačani dva padla, Milka Puntarja in Ivana Sancina. Boj je bil bodisi političen, narodni kot tudi vojaški. Spomladi 1942 bil ustanovljen inšpektorat za boj proti Osvobodilni fronti s strani italijanske vojaške oblasti in zanimivo je, da ta inšpektorat ni prenehal septembra 1943 s kapitulacijo Italije, ampak je deloval pod Nemci vse do leta 1945. Slovenci na Primorskem so takrat stali na pravi strani; odločili so se za protifašistični blok od zahoda do vzhoda. Menim, da je to le vrednota, ki jo je treba poudariti.

Dr. Nevenka Troha

Razpravljati sem imela namen na zaključku posvetovanja, po referatih, ki govorijo o izseljencih. Ker pa je o vprašanju Slovencev, ki so aprila 1941 živeli v Italiji, spregovoril kolega Milan Pahor, bi njegovo razpravo le nekoliko dopolnila. Dogajanje med Slovenci, ki so živeli onstran jugoslovanske meje, tako med primorskimi v Italiji kot koroškimi in štajerskimi v Avstriji (po anšlusu Nemčiji) ter porabskimi na Madžarskem, se v marsičem razlikuje od tistega v "jugoslovanski" Sloveniji. Zamejski Slovenci so živeli v različnih državah in sistemih. Naj spomnim, da je bil v Italiji fašistični totalitarni režim do napada na Jugoslavijo na oblasti že skoraj dvajset let. Tako Italija kot Avstrija in Madžarska so postavile enačaj med narodom in državo, zato so bile njihove manjšine kot moteč element izpostavljene bolj ali manj nasilnemu raznarodovanju. Obenem pa je dogajanje med slovensko manjšino ne le del zgodovine slovenskega naroda, ampak tudi zgodovine teh držav. Opozarjam tudi na dejstvo, da je v tridesetih letih 20. stoletja živelo, po grobih ocenah, v zamejstvu okrog 400.000 Slovencev, v Dravski banovini pa 1.100.000.

Kot je omenil že Milan Pahor, smo na to pomanjkljivost programa posvetovanja opozorili predsednika ZZDS. Predlagali smo, da se napaka popravi v zborniku s posvetovanja, tako da se objavi pregleden članek o problematiki zamejskih Slovencev. Glede avtorja, lahko jih je tudi več, se je treba še dogovoriti.

Dr. Avguštin Malle

Navezujem na izvajanja Milana Pahorja in dr. Nevenke Troha. Ne bom ponavljal njunih misli in ugotovitev, na nekatere okoliščine in vprašanja v zvezi z odnosi med koroškimi Slovenci in eksponenti nacionalsocializma na Koroškem, v Avstriji in v rajhu pa je treba opozoriti. Oblike stikov in "sodelovanja" niso le problem slovenskega zgodovinopisja, vprašanja obširno obravnavajo tudi avstrijski zgodovinarji in bo njihove poglede le treba upoštevati v smislu razmišljanj, ki smo jih slišali s strani dr. Borisa Mlakarja. Koroški Slovenci so bili dobro desetletje pred ostalimi Slovenci soočeni s problemom, kako naj uredijo življenje z nekaterimi nacističnimi mogotci, oziroma s tem političnim gibanjem sploh na deželni ravni, predvsem pa na ravni občin. Kot eno izmed prelomnic naj omenim le leto 1933, ko sta julija oba slovenska poslanca odločilno pripomogla, da sta bila iz koroškega deželnega zbora izključena nacionalsocialistična poslanca Hugo

Herzog in Moritz Czeitschner.¹ Eden izmed voditeljev koroških nacionalsocialistov, Hugo Herzog, je slovenskemu deželnozborskemu poslancu Francu Petku tik pred tem napovedal likvidacijo koroškega slovenstva, napoved, ki so jo nacionalsocialisti pogosto ponavljali.² Ena osnovnih ugotovitev Hannsa Haasa je, da so nemškonacionalne sile v protislovenskem delovanju stalno šle do mej ravno še možnega.³ Odločitev obeh slovenskih poslancev je bila najvidnejša in najodmevnejša odločitev predstavništva koroških Slovencev proti nacizmu, tednik "Koroški Slovenec" pa je iz manjšinsko političnih, družbenih in demokratičnih nagibov pisal proti nacizmu, isto je iz verskih nagibov počenjalo "Nedelja", slovenski verski mesečnik krške škofije. O odklanjanju nacionalsocializma s strani koroških Slovencev na tem posvetu nismo spregovorili. Zaznavajo pa to avstrijski zgodovinarji.⁴

Nacionalsocialisti so iskali povezavo s koroškimi Slovenci prek Aloisa Maier-Kaibitscha, ki jim je omogočil stik s Francem Aichholzerjem. Ta je bil po plebiscitu oktobra 1920 nekaj časa odbornik Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Koroški Slovenec je zapisal: "Pred zadnjim zasedanjem deželnega zbora sta posetila enega izmed članov naše stranke dva narodna socialista, ter mu stavila predlog, naj izposluje pri naših političnih voditeljih pristank na odtegnitev od glasovanja za razveljavljenje nar. socialističnih mandatov v dež. zboru in občinah, nakar je nar. soc. stranka pripravljena se zavezati, da v slučaju zmage dovoli manjšini gotove koncesije. *Predlog sta odposlanca stavila* (v orig. razprto, A. M.) na *poobudo taiste celovške nacionalne organizacije* (v originalu krepko, A. M.), ki si je pri tem obenem bržkone zamislila še neko past našim političnim voditeljem. Da je omenjeni član naše stranke njun nelojalni predlog z ogorčenjem zavrnil, je jasno."⁵ Prvi je o teh korakih v Avstriji pisal Theodor Veiter, ki je izrečno poudaril jasen odklonilen odgovor predstavništva koroških Slovencev.⁶

Drug primer konkretnega kontaktiranja med posameznimi koroškimi Slovenci, predstavnikom Kluba koroških Slovencev v Ljubljani na eni in predstavniki ilegalne nacionalsocialistične stranke na Koroškem na drugi so "pogajanja" v Trbižu. Kakšno vlogo je pri nastanku teh pogovorov igral Aichholzer, ni jasno. Veiter jih omenja le v opombi.⁷ Tudi o tem danes nismo slišali nič. Omenjajo pa ta pogajanja zgodovinarji v Avstriji med drugimi Gerhard Jagschitz,⁸ o iredentizmu

¹ Kärntner Landtag 15. Gesetzgebungsperiode V. Tagung 21. Sitzung am 5. Juli 1933, str. 1296-1313.

² Avguštin Malle: Koroški Slovenci v letih pred "anšlusom". V: Avguštin Malle, Valentin Sima (ur.): Narodu in državi sovražni - Volks- und staatsfeindlich. Celovec/Klagenfurt 1992, str. 36-66.

³ Hanns Haas: Ansätze zu einer Strukturanalyse minderheitenfeindlicher Politik. Dargestellt am Problem der Kärntner Slowenen in den zwanziger Jahren. V: Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 6 (1977), št. 2, Wien, str. 147-162.

⁴ Za prvo obdobje sumarno Ulfried Burz: Die nationalsozialistische Bewegung in Kärnten (1918-1933). Vom Deutschnationalismus zum Führerprinzip. Das Kärntner Landesarchiv 23. zv. Klagenfurt 1998.

⁵ Koroški Slovenec, 19. 7. 1933, (KS) št. 29, str. 2.

⁶ Theodor Veiter: Die Slowenen in Kärnten. Geschichte, Rechtslage, Problemstellung. Wien-Leipzig 1936. Str. 110-112; glej tudi Teodor Domej: Koroški Slovenci in leto 1938. Celovec 1988. Str. 14-17; Alfred Elste: Kärntens braune Elite. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien 1997, str. 116; Hellwig Valentin: Nationalismus oder Internationalismus? Arbeiterschaft und nationale Frage mit besonderer Berücksichtigung Kärntens 1918-1934. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 83. zv. Klagenfurt 2000. Str. 231.

⁷ Veiter, n. d., str. 112.

⁸ Gerhard Jagschitz: Der Putsch. Die Nationalsozialisten in Österreich. Graz 1976, str. 150.

in revizionističnih stremljenjih po Prvi svetovni vojni pa obširneje Arnold Suppan.⁹

Nadaljevali bi lahko z letom 1938, ko so koroški Slovenci v dnevih po "anšlusu" bili pred odločitvijo, kako naj glasujejo 10. aprila 1938. Glasovanje naj bi formalno potrdilo tudi z vojaško silo izvedeno priključitev stanske avstrijske države Nemškemu rajhu. Po raznih "lojalnostnih izjavah" so 24. marca 1938 zaupniki Slovenske prosvetne zveze, ki je po letu 1934 prevzela tudi nekatere oblike političnega zastopstva koroških Slovencev, sklenili, da pozovejo svoje rojake, naj pri glasovanju 10. aprila 1938 volijo z "ja".¹⁰ Potrditev "anšlusa" je bila tudi v slovenskih občinah velika, navdušenja, ki je bilo tako značilno za večinsko prebivalstvo, pa med slovenskim ni bilo. Pogovori med predstavnikoma koroških Slovencev, Joškom Tischlerjem in Francem Petkom, z raznimi eksponenti nacionalsocialističnega režima v Celovcu, na Dunaju in v Berlinu so se v naslednjih tednih nadaljevali. Franc Petek si je močno prizadeval tudi za nadaljnjo gospodarsko samostojnostjo slovenskega združenstva na Koroškem in v te namene potoval v Gradec in v Berlin.¹¹ Ob vsem tem moramo seveda upoštevati, da so bili koroški Slovenci v drugem pravnem položaju. Najprej so bili državljani republike Avstrije in od "anšlusa" naprej državljani Nemškega rajha, kar jih je močno razlikovalo od Slovencev v kraljevini Jugoslaviji v času po okupaciji. Pred pomembnimi odločitvami so koroški Slovenci bili naslednje leto, ko je potekalo ljudsko štetje pod znanim geslom "en narod, en vodja, en rajh". Tudi tokrat so se morali opredeliti, ali in v kakšni obliki naj sledijo gledanju nacističnega režima, predvsem pa, kako naj reagirajo na pritiske lokalnih nacističnih veljakov. Zakaj je temeljita in kritična obdelava let od "anšlusa" do napada Velikonemškega rajha na Jugoslavijo še posebej potrebna? Med drugim tudi zaradi tega, ker je del avstrijskih zgodovinarjev, in to so delali v prvi vrsti koroški, očital prav Jošku Tischlerju in Francu Petku po vojni sodelovanje z nacionalnimi socialisti. Zlasti radi pa so ta očitek na lokalni ravni uporabljali v boju za mejo koroški politiki in s tem skušali diskreditirati oba pri angleški zasedbeni oblasti in pri domačem prebivalstvu. O velikem navdušenju večine niso ne pisali ne govorili. Med politiki so ta očitek radi uporabljali socialisti, ki so seveda velikodušno prezrli dokumentirano navdušenje Ferdinanda Wedeniga nad "anšlusom" v marčevskih dneh leta 1938.¹² Malo pa so se tudi maščevali, ker so Slovenci razkrili v okviru londonskih pogajanj v zvezi s pogodbo o Avstriji delovanje socialističnega deželnega glavarja Hansa Piescha pri neki nacionalsocialistični organizaciji. Piesch je odstopil, nasledil ga je prav Ferdinand Wedenig. Kar zadeva nadaljnji razvoj je tako, da so se nadaljevali po 10. aprilu 1938 pritiski nad koroškimi Slovenci in da so se pričeli represivni koraki proti njihovim organizacijam vse dokler ni prišlo do napada rajha na Jugoslavijo, ko so bili potem s Slovenci v zasedenih območjih Gorenjske in Mežiške doline ter Spodnje Štajerske obsojeni na to, da izginejo kot etnična kategorija. V tem okviru bi bilo treba natančneje dokumentirati, da so bili

⁹ Arnold Suppan: Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Außenpolitik im Europäischen Umfeld. Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts XIV. zv. Wien-München 1996, str. 967-1002.

¹⁰ Koroški Slovenec, 30. 3. 1938, št. 13, str. 1; glej še Teodor Domej: Koroški Slovenci in leto 1938.

¹¹ Zapisnik sej načelstva in nadzorstva Zveze koroških zadrug.

¹² Teodor Domej: Koroški Slovenci in leto 1938, str. 34-36.

organizatorji in izvajalci pritiska na Slovence in delnega njihovega pregona na vsem omenjenem področju isti in da je dobršen del teh ljudi bil prav s Koroške. To se da na osnovi virov dokazati n.pr. prav za šolsko področje, pa tudi na gospodarskem, kjer so imeli tedaj nacionalsocialisti popolnoma proste roke za ropanje privatne in korporativne lastnine, ki je bila v rokah Slovencev.

Dr. Janko Prunk

Predvidevam, da bo ta moja intervencija izzvala še veliko replik, ampak saj smo prišli sem zato, da se malo med seboj pogovarjamo, soočamo različna stališča in ne da samo poslušamo referate, ki so sicer osnova za našo diskusijo. Jaz bi imel veliko reči, toda ne jemljem si te pravice. Reči bi hotel le, da sem včeraj slišal zelo dobre referate z novimi pogledi, ki morajo priti v šolske učbenike, toda danes so me razžalostili nekateri referenti, ki so opletali s kar preveč staromodnimi stereotipi.

Pred leti sem se veliko ukvarjal s teorijo zgodovine in sem pri nekaterih zelo znamenitih teoretikih zgodovinske znanosti prebral zelo zanimivo oceno, ki se mi je sprva zdela malo čudna, sedaj pa ji čedalje bolj verjamem, namreč da pravzaprav pravo, bolj trdno usidrano, bolj dokončno oceno napišejo poraženci političnega dogajanja. Kajti ti imajo za svojo analizo in svojo sliko veliko več časa, veliko več dilem, veliko več nuje poiskati nove moderne argumente za svojo oceno. V takšno temeljito oceno pa so prisiljeni, ne samo zaradi globokega razmisleka, pač pa tudi zaradi načina, zaradi navade zmagovalcev, da jih dolgo ne pustijo do javne besede. Zlasti je molk poražencev zelo dolgo zapovedan od zmagovalcev, ki so ideološko totalitaristično naravnani. Na Slovenskem je po evropskih zgodovinskih merilih in ocenah 2. svetovne vojne precej jasno, kdo je poraženec in kdo zmagovalec medsebojnega politično vojaškega spopada v slovenskem narodu.

Pri nas na Slovenskem je bil zmagovalec vojnega dogajanja totalitaristični komunizem, ki je za dolga desetletja ponujal ideološko monolitno samo svojo oceno medvojnega dogajanja in sploh ni dopustil najmanjše razprave o svoji oceni. Še več, svojo zmago je proslavljal še celih petdeset let, si izplačeval moralno in materialno politično rento in to početje legitimiral s svojo zgodovinsko oceno.

Zadnji dokaz je bil poskus prejšnjega predsednika državnega zbora dr. Janeza Podobnika sprejeti v parlamentu deklaracijo o nedemokratičnosti in škodljivosti komunističnega režima in o spravi. Na deklaracijo je že pristal predsednik Združene liste socialnih demokratov. Toda odločno se ji je zoperstavila Zveza borcev in neka nevidna močna komunistična roka je organizirala v parlamentu razpravo intelektualcev, ki so bili proti tej primerni in potrebni deklaraciji. Zanj se nas je izrekla le peščica.

Toda danes sedimo tu zgodovinarji, ki imamo pred javnostjo in pred svojo strokovno etiko veliko odgovornost, da iščemo in govorimo objektivno resnico, brez ideološkega naboja, čeprav smo vsak po svoje ideološko opredeljeni. Naše vodilo naj bo moderna evropska historiografija s svojim vrednostnim sistemom in s svojimi metodološkimi prijemi. Če se držimo teh kriterijev in postavimo v pravi zgodovinski kontekst dogajanje na Slovenskem med 2. svetovno vojno, ga ni težko oceniti.

Mislím, da danes že moramo razčistiti vprašanje, kakšna revolucija se je

odvijala na Slovenskem v času 2. svetovne vojne. Zato naslavljam na kolego dr. Čepiča, ki je govoril o narodni revoluciji, kolikor sem ga jaz razumel, tole vprašanje. Je potekala na Slovenskem od vsega začetka okupacije tudi socialna, socialistična in v konceptih voditeljev kar boljševiška revolucija in ali je bila ta revolucija nujna ali pa je bila škodljiva? To so zelo jasne stvari in je nanje moč jasno odgovoriti. Zakaj se izogibaš terminu državljanska vojna? Razlaga, da prave državljanske vojne ni bilo, ker je ni moglo biti, izhaja iz napačno razložene semantike slovenskega izraza državljanska vojna. Naš slovenski izraz je moč izrabljati tudi za napačne razlage, da je to boj zoper lastno državo. V tujih jezikih to ni mogoče, ker tam se državljanski vojni reče Bürgerkrieg (nem.) ali guerre civil (fr.), vojna med državljani, medsebojni spopad med različnimi skupinami istega naroda v isti državi, ne glede na značaj državnega okvira in oblasti.

In drugo vprašanje kolegici dr. Vidi Deželak-Barič. Ne vem, ali se ti je zareklo, da je bila Osvobodilna fronta leta 1941 še kar demokratična, pa pluralna, da so se v njej kar lepo pogovarjali in se sporazumevali, razen da so komunisti ustanovili svoje poveljstvo slovenskih partizanskih enot.

Jaz že leta 1941 v OF vidim veliko nesodelovanja, veliko komunističnega soliranja in prevar. Že v avgustu 1941 so ustanovili VOS - inštrument, ki naj bi služil zaščiti OF, toda vodstvo OF cel mesec zanj sploh ni vedelo. VOS je služil predvsem komunistom, bil je sestavljen iz najbolj predanega komunističnega kadra in bil je pod direktno komando organizacijskega sekretarja CK KPS. VOS je že leta 1941 intenzivno izvajal obračune in likvidacije okupatorjev, okupatorjevih sodelavcev, tako imenovanih narodnih izdajalcev, toda te je po svoji lastni komunistični presoji določila centralna komisija VOS oziroma organizacijski sekretariat CK KPS, v marsikaterem primeru krivično. To pa je bila huda stvar, ker VOS je že leta 1941 usmrtil nekaj deset nasprotnikov. To so podatki komunistično opredeljene raziskovalke zgodovine VOS.

Moja ocena je, da je pri nas v času okupacije od prvega dne potekala revolucija, da je bil projekt Protiimperialistične fronte, ki jo je zasnovala KP, revolucionaren in to socialistično boljševiškega tipa in da se je ta zasnova potem dejansko nadaljevala tudi v Osvobodilni fronti. To trdim na osnovi številnih dejstev: programskih dokumentov PF in OF in dejanj, kakor tudi na osnovi poznavanja bistva svetovnega komunističnega gibanja. Svetovnemu komunističnemu gibanju, katerega del so bili tudi slovenski komunisti, je šlo vedno v prvi vrsti za socialistično revolucijo določenega boljševiškega tipa. Če tega ne bi vedel, ne bi vedel ničesar, kar o komunistih skoraj enoglasno govori moderna zgodovinska znanost. So se pa slovenski komunisti v času okupacije Slovenije zavedali, da revolucije ne morejo uspešno izpeljati do zmage, dokler je Slovenija okupirana. Zato so se tudi odločili za protiokupatorski boj. Gre jim zasluga, da so kot prva slovenska politična sila opazili protiokupatorsko razpoloženje in pripravljenost slovenskega naroda na boj. Oni so ta boj organizirali in spodbujali. Seveda pa so svojo vlogo in simpatije, ki so jih zanj pridobili med delom Slovencev (pripadnikov OF), izkoristili za izvedbo socialistične revolucije in vzpostavitev komunističnega režima.

Dr. Zdenko Čepič

Glede na to, da mi je prof. dr. Prunk dal kar izpitno vprašanje, se bom potrudil odgovoriti. Tako obsežen v odgovoru kot je bil v svojem dolgem uvodu v vprašanja, ne bom. Zgodovina ne izhaja iz neke moralke, kot smo danes tu že nekajkrat slišali, ampak temelji na tako imenovanih golih dejstvih, ki so opredeljevala dogodke in dogajanja v preteklosti. Gola dejstva, ki jih že iz leta 1941 dr. Prunk prilagaja na nadaljnji potek 2. svetovne vojne pri nas, na celoten potek narodnoosvobodilnega boja, pa na leto 1945, in se potem gre moralni poduk o zmagovalcih in poražencih. Od mene terjaš odgovor ali je bila revolucija škodljiva. To nima zveze z referatom, ki sem ga imel in temo tega simpozija tukaj. Govorimo o šestdesetih letih od začetka 2. svetovne vojne pri nas, oziroma sam sem govoril le o letu 1941 in naslov referata je "Revolucijsko v letu 1941". V letu 1941 tiste odkrite komunistične revolucije, kakršno dr. Prunk rad videl, ni bilo. Bila je narodna revolucija s prviniami socialne revolucije. Kot zgodovinar bi moral dr. Prunk to že sam zaznati iz dokumentov. Mimogrede kolega Prunk, vedno dokazuješ tezo o komunistični zaroti oziroma o komunistični boljševiški revoluciji s 6. točko Gesel našega osvobodilnega boja iz junija 1941. Ta točka, navajam po Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dokument številka 10, stran 43, se glasi tako: "Brez boja proti izdajalski, 'lastni' kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi!" Ko si ti ta stavek citiral v svoji knjigi Slovenski narodni vzpon, na strani 305, si besedo *izdajalski* spustil. Gre torej za nekorektno navajanje dokumenta! Sprašujem te, zakaj si spustil besedo izdajalski, ki je ključnega pomena za razumevanje te programske točke in takratnih razmer oziroma doživljanje. Jaz sem vso stvar gradil ravno na tem, da gre za izdajalsko gospodo, ki je nekaj dni pred tem prišla iz Rima, kjer se je poklonila Mussoliniju in papežu, in iz tega sklepam - dopuščam pa seveda, da se motim - da je ta gospoda resnično storila s tem izdajo lastnega naroda. In konec koncev, nekdanji ban Natlačen, ban pa ni bil več od trenutka, ko je okupatorjem, Grazioliju, predal oblast, še najmanj pa je bil ban takrat, ko je kot član Konzulte obiskal Mussolinija, očitno prvi med enakimi, je po lastnih besedah, po lastnem poročilu, ki ga je napisal in ga je dobila jugoslovanska vlada v begstvu šele konec avgusta 1942, sam prosil, da se gre poklonit Mussoliniju. In to je pač povzročalo, verjetno tudi Kidriču, ki je pisal te točke osvobodilnega boja, napisal pa jih je verjetno v času, ko je bilo še zelo v spominu pisanje po časopisih o obisku Konzulte v Rimu, pri mnogih, verjetno kar pri vseh Slovencih, občutek ponižanja slovenskega naroda. Narodovi predstavniki, za kar so se člani Konzulte očitno imeli, so potovali v Rim in v resnici z zahvaljevanjem Mussoliniju izvršili izdajo državnih in narodovih interesov in čustev. Takšni občutki narodovega ponižanja, izdaje, so bili tudi pri komunistu Kidriču, ki naj bi bil prvenstveno "internacionalist", kot se mu rado očita. Čutil je, rekel bi, moralni madež na slovenskem narodu ob takšnem ravnanju lastne gospode. Tako je treba razumeti to točko osvobodilnega boja, bolj kot odpor proti izdajalski kot kapitalistični gospodi. Poudarek je na narodnem bolj kot na razrednem načelu. Bolj kot poziv k narodovem očiščenju kot pa k socialnim spremembam. Da gre za narodno načelo, pa kaže tudi beseda lastna kapitalistična gospoda, pri čemer je avtor besedo lastna postavil v narekovaje.

Nisem pa jaz rekel, da partija revolucije ni pripravljala in je ni načrtovala in je tudi ni izvedla. Če bi dobro poslušal, sem končal referat s tem, da dejansko revolucionarne, tako imenovane druge faze, decembra 1941 ali v začetku leta 1942, na Slovenskem ni bilo, ker ni bilo zanjo pogojev. Vodstvo partije in OF je ugotovilo,

da je nemogoče pri nas izvesti to drugo, boljševiško fazo revolucije, zlasti ker se je narodnoosvobodilni boj, še bolj pa narodna revolucija, izvajala dejansko v mestnem okolju, v Ljubljani. Šlo je dejansko za neko mestno gibanje. Vendar se revolucija kot nasilno spreminjanje oblasti takrat ni dogajala v Ljubljani. Ta korak pa so storili dobro leto dni kasneje, z dolomitsko izjavo. Takrat je partija prevzela znotraj Osvobodilne fronte oblast zato, da jo je lahko kasneje uporabljala za prevzem oblasti. Ampak to ni bil predmet mojega referata. Končal sem ga s koncem leta 1941. Naslov referata je namreč *Revolucijsko v letu 1941*.

Glede naziva demokratična oblast, ljudska oblast, sem citiral to iz Temeljnih točk OF kot zgodovinskega dokumenta, vira. Nisem opredeljeval, ali je to demokratična oblast. Glede VOS-a pa to: kolegica Irena Mrvič je imela pred desetimi leti na podobnem simpoziju kot je današnji, organizirala ga je SAZU, referat o VOS-u. Iz tega simpozija se citirajo mnogi drugi referati, medtem ko se kolegice Mrvičeve ne. Omenil si jo ti tukaj, vendar brez imena in priimka, a s politično označbo. VOS verjetno ni tako pomemben raziskovalni problem, da bi se jo citirali. VOS se enostavno označi za organizacijo, ki jo je ustanovila komunistična partija, pa naj bi bilo vse o njem jasno. Vendar je treba tudi njen prispevek natančno prebrati. Kolegica Mrvičeva je povedala, da je bilo ustreljenih s strani narodnoosvobodilnega gibanja 40 denunciantov, ampak ne le v Ljubljani, marveč na območju vse Slovenije, tudi na nemškem okupacijskem območju. VOS je sprva deloval le v Ljubljani, čeprav so bile usmrtitve okupatorjevih sodelavcev, to lahko spremljamo v Slovenskem poročevalcu, že od junija 1941 naprej. In to ne le v Ljubljani, ampak tudi na Štajerskem in Gorenjskem. V to številko 40, ne 45, kot je omenil dr. Prunk, so bile štete vse te žrtve. V Ljubljani je bilo po navedbi Irene Mrvič do začetka septembra ubitih 6 oseb, dve pa obstreljeni. Vse niso žrtve VOS-a, ki je bil ustanovljen sredi avgusta 1941. Konec koncev je kolegica Mrvičeva napisala in nihče ji takrat ni oporekal in tudi ne kasneje, da je VOS, sprva imenovan Obveščevalna in varnostna služba, pravzaprav nastal iz zelo pragmatičnega razloga. Gre namreč za to, da se je pokazala potreba ustvariti organizacijo mestne gverile kot obveščevalno zaščito proti močno razpredenim okupatorjevim obveščevalnim službam, ki so delovale v Ljubljani. Tam je delovalo nekaj italijanskih, pa tudi nemška obveščevalna služba, gestapo. Poleg tega se je celoten nekdanji jugoslovanski policijski aparat vključil v italijansko policijo. Proti temu je bilo treba organizirati službo, obveščevalno in tudi varnostno. Še nekaj je treba povedali o teh žrtvah; dr. Boris Mlakar je sicer v knjigi izbranih spisov *Lojzeta Udeta iz časa 2. svetovne vojne "Moje mnenje o položaju"* zapisal v opombi, da jih je okoli 20. Kakorkoli sem jih štel, jih nisem naštel 20. Ugotovimo pa lahko, zakaj so bili ubiti. Šlo je predvsem za policijske agente, ki so bili osvobodilnemu gibanju, zlasti pa posameznikom, predvsem predvojnimi komunistom, seveda so bili ti najbolj eksponirani, saj so jih ti dobro poznali, neposredno nevarni. In ovajali so jih okupatorjevi policiji.

Še nekaj o državljanski vojni. Ne gre za bežanje pred tem izrazom. Ne gre za izraz, imenovanje, termin, ampak za vsebino tega pojma oziroma pogoje za dogajanje, ki ga imenujemo državljanska vojna. Vsak spopad med državljani, med sonarodnjaki, še ni državljanska vojna. Še posebno ne, če eni priznavajo okupacijo in okupacijsko oblast pa tudi ankesijo. Državljska vojna je spopad dveh oblasti, ki se borita za prevlado ene nad drugo in za prevzem oblasti v državi. Gre za

oborožen spopad za oblast med dvema nasprotnima političnima skupinama, tabo-roma. Je spopad med državljani, med različnimi političnimi in svetovnonazorskimi skupinami v isti državi - za oblast v tej državi. Jaz tako razumem pojem državljanske vojne.

Hvala, da si mi dal možnost, da sem lahko odgovoril na tvoja vprašanja in bolj natančno pojasnil morebitne nejasnosti, o katerih si govoril.

Dr. Janko Prunk

Zdenko, jaz se ti opravičujem, če sem te prizadel, ampak mislim, da sem bil čisto vljuden in te nisem hotel provocirati ne žaliti. Ti si se pa zelo razburil. Res je, da sem šel v svoji diskusiji prek tistega, kar si ti rekel. Meni gre za to, da razčistimo, kaj se je dogajalo na Slovenskem med 2. svetovno vojno. Jaz mislim, da je poleg osvobodilnega boja potekala tudi socialistična revolucija. Ti nisi odgovoril na moje vprašanje. Z nekakšno formalistično dialektiko si poskušal razložiti, da VOS ni bil organ revolucije, ampak samo organ za zaščito OF in za obračun z nasprotniki. Jaz mislim, če je katera reč revolucionarna, je to, da nasprotnika ustreliš, bolj jasnega dokaza za potek revolucije si ne znam predstavljati. Če je bil VOS res samo instrument za zaščito slovenskega naroda in Osvobodilne fronte, zakaj niso fantje, ki so ga ustanovili, tega povedali vodstvu OF. Vodstvo OF tega ni vedelo cel mesec.

Ti še vedno trdiš, da nismo imeli socialistične revolucije leta 1941. Jaz pa mislim, da je bila že od vsega začetka, kar je razvidno tako iz programskih dokumentov, kakor tudi iz dejanj. Dokumentov je veliko, prvi je od samega voditelja revolucije Edvarda Kardelja iz oktobra 1940, v katerem pravi: "Šli bomo v narodnoosvobodilni boj (ob eventualni okupaciji), samo če ga bomo lahko spremenili v revolucijo." Na prvem sestanku Protifašistične fronte so se domenili, tako je pozneje poročal Kidrič, ker s tega sestanka ni zapisnika, da se moramo boriti zoper lastno izdajalsko gospodo, ker se brez tega slovenski narod ne more osvoboditi. Jaz dvomim, da je bilo kaj dosti izdajalske gospode in ali ji je bilo iz narodno osvobodilnih potreb res treba že takoj v začetku napovedati boj. Ta bojna napoved je boljševiska razredna politika (torej revolucija). Mislim tudi, da septembra 1941 ni bilo smiselno in potrebno obsoditi vsakršnega osvobodilnega gibanja izven OF. Jaz to ocenjujem kot zoževanje širine narodnoosvobodilnega boja in da je to bilo izraženo v funkciji boljševiske revolucije.

Oceno o pozitivnem učinku partizanskega boja za osvoboditev Slovenije in za nastanek republike Slovenije podpiram tudi jaz.

Mislim, da se je bilo okupatorju treba upreti in da je bilo za tak upor kar precej Slovencev. KP in OF sta to razpoloženje zaznali, ga spodbujali in organizirali, s tem pa ojačali svojo politično moč, ki sta jo izrabili za revolucijo. Pozivi na previdnost in na čakanje so se starim elitam maščevali, zgubljali so vpliv v slovenskem narodu, zelo kmalu pa so se tudi ustrašile revolucionarnega terorja KP - in nekatere so iz tega strahu začele kolaborirati z okupatorjem. To pa je seveda bilo v evropskem kontekstu obsojeno. Kontekst Evrope 1941-1945 je bil boj zoper nacizem in fašizem kot največji barbarstvi, in v tem odporu tudi sodelovanje s

komunisti in Sovjetsko zvezo, seveda brez socialistične revolucije. Mi moramo naš čepprav specifični razvoj, ocenjevati v evropskem kontekstu.

Dr. Jerca Vodušek Starič

To je samo replika, da nekoliko ubranim ljubljanske policiste. Ne biti tako strogi do njih. Če bi ne bilo ljubljanskih policistov, ki so delali za svoje meščane, bi se komunisti ne vrnili tako zlahka iz španske državljanske vojne. Mnogim so pomagali in to vsaj trije. Leta 1941 se je dr. Vladimir Kante že sprehajal z določenimi osebami po Tivoliju, itd. Nekoliko je treba razbiti nekatere obstoječe teorije. Boljševiki so res prihajali iz Francije organizirano, s pomočjo družine in znancev. Potem so jih peljali na sodišče in po dogovoru so tudi odsedeli, kar so imeli za odsedeti, ampak zgodilo pa se jim ni nič hudega.

Glede revolucije bi jaz prosila tudi, da potegnete paralelo: opozarjam na primer na besednjak oktobrske revolucije: vse je enako kot pri nas. Vmes je izšla še Zgodovina VKP(b), ki se je hitro prevajala po Titovem ukazu in razpečevala. Ko se jeseni 1941 pojavita izraza bela garda in plava garda in to v času, ko še ni nobene prave garde, s katero bi se v resnici kdo spopadal razen legij, ki so obstajale le formalno, se ta izraz uporablja kot prenesen iz boljševiške oziroma iz oktobrske revolucije in potem državljanske vojne v Sovjetski zvezi. Menim, da toliko evropske zgodovine poznamo, in tukaj plediram, da prof. Prunka razumete na ta način.

Dr. Zdenko Čepič

Jaz nisem govoril o vseh policistih, natančneje policijskih agentih, ampak o tistih, ki so z okupatorjem sodelovali in mu ovajali. Med jugoslovanskimi policisti, ki so bili vključeni v italijansko policijo, točno, so bile častne izjeme. In teh je bilo mnogo. Od 400 slovenskih uslužbencev policije v Ljubljani, vključenih v italijanski policijski aparat, jih je bilo, po navajanih podatkih 300 vključenih v odbor OF na policiji. Med njimi tudi uslužbenci politične policije. Lahko jih nekaj poimensko naštejemo: Anton Vrečar, Avgust Jeranče, Alojz Tabernik in seveda dr. Vladimir Kante. Njegova usoda je znana. Bil pa je žal tudi nekaj takih, ki so aktivno sodelovali z okupatorjem in to tudi plačali s svojim življenjem. Le primer: če nek policijski agent, kot je bil primer v Šiški v začetku avgusta 1941, ko je Viktor Jagodic, nekdanji jugoslovanski policijski agent, takrat v službi v okupatorjevem policijskem aparatu, opazil na cesti komunista Marjana Majcna in ga ovadil karabinjerjem, potem pa je bil v spopadu med njim in karabinjerji smrtno zadet, ni mogoče enostavno reči, da je to žrtev groznega komunističnega nasilja. Ubit je v spopadu, v katerem se je tisti, ki ga je ovadil, branil pred aretacijo italijanske policije. Šlo je za oborožen spopad in ne za uboj, umor, ali t.i. justifikacijo. Pa to ni osamljen primer. Skratka, šlo je za ovaduštvo in kaznovanje tega. Zakaj pa so ti policijski agenti ovajali, pa je drugo vprašanje.

Dr. Janko Prunk, ko sem pisal v referatu o VOS-u, sem predvideval, da se boš ob moje izvajanje obregnil. Uporabil sem namreč tvojo trditev zapisano v knjigi Slovenski narodni vzpon, da je ustavitev VOS pomenila odločitev slovenskih komunistov, da tudi v času narodnoosvobodilnega boja izvajajo socialno (komuni-

stično) revolucijo (str. 309). Jaz sem to tvojo trditev v referatu enostavno zanikal. Menim, da ni bil VOS ustanovljen predvsem za izvajanje komunistične revolucije, za boj z nasprotniki revolucije, kot si zapisal. V tistem obdobju, ko je bil ustanovljen, ne. Zakaj je bil VOS po mojem mnenju ustanovljen sem že prej razložil. Iz predvsem obrambnih razlogov, v prvi vrsti obveščevalnih. Ob ustanovitvi je bil najprej sredstvo narodne revolucije, kajti boril se je najbolj proti tistim, ki so sodelovali z okupatorjem proti narodnoosvobodilnemu gibanju slovenskega naroda.

Na tvoje vprašanje, kakšna revolucija se je točno vršila v času 2. svetovne vojne pri nas, je odgovor jasen: poleg narodne se je izvajala tudi socialna, proletarska, boljševiška revolucija. Ampak še vedno trdim, da v letu 1941 te v praksi ni bilo. Bilo pa je v mislih, v glavah komunistov in je bila načrtovana. Bilo pa je tudi v glavah nasprotnikov komunistov in odpora, ki so si želeli, da bi imeli svoj politični prav in bi lahko opravičili svoje ravnanje ob okupaciji, aneksiji torej klanjanje okupatorju. Da bi lahko sami sebe prepričali, češ saj smo vedeli, da je odpor delo komunistov, z njimi pa nočemo imeti nobenega stika, ker vemo, kakšni so, torej se je proti njim boriti moralno in ne podpirati odpora proti okupatorjem. Takšno razmišljanje, smo danes tukaj že nekajkrat slišali.

Dr. Dušan Biber

Kolega dr. Prunk nam je lepo pojasnil, kako gleda na NOB in je govoril o boljševiški revoluciji. Sam dobro ve, da so krščanski socialisti edini govorili o slovenski revoluciji. Izdajali so celo časopis s tem naslovom. Dr. Prunk je doktoriral z disertacijo *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Dobil je tudi nagrado sklada Borisa Kidriča (o njem smo tu slišali marsikaj) in še sam sem podprl predlog za to nagrado.

Ostre kritike in svarila Kominterne, da gre za protifašistični boj, ne pa za proletarsko revolucijo, niso naletele na gluha ušesa. Na ustanovnem kongresu Komunistične partije Srbije v Beogradu takoj po koncu 2. svetovne vojne je Tito razlagal delegatom, da etape buržoazno demokratične in proletarske revolucije niso jasno oblikovane in da bo čez čas to tudi teoretično pojasnjeno. Partijska celica v Ljudski pravici, glasilu KPS, si pri preučevanju Kratke zgodovine VKP(b) nikakor ni mogla priti na jasno, ali je narodno osvobodilni boj bila hkrati tudi revolucija in če je bila, ali je bila buržoazno demokratična, torej februarjska ali pa že socialistična, torej oktobrska revolucija. Situacija bi bila mnogo lažja in jasnejša, če bi že takrat vedeli, kar nam je danes razložil kolega dr. Prunk.

Dr. Prunk je nezadovoljen, ker v Državnem zboru ni bila sprejeta resolucija o narodni spravi. Predsednik Združene liste socialnih demokratov Borut Pahor je bil za tako spravo, 'konservativni' borci, partizani pa naj bi to preprečili. Dr. Prunk in nekateri kolegi so takrat čestitali predsedniku Državnega zbora Janezu Podobniku, Pahor pa je doživel ostro kritiko v svoji stranki in se s težavo obdržal na predsedniškem položaju.

Češko-nemška deklaracija ni utišala zahtev sudetskih Nemcev za vračanje premoženja. Slovensko-italijanska zgodovinska komisija se je sestajala vrsto let in

še danes ni uradne objave njenih rezultatov.* Sedaj se nam obeta neka nova avstrijsko-slovenska komisija, morda podobna izjava ali poročilo. Nič ne škoduje, če bi politiki bolje poznali zgodovino. Ne smemo pa se zgodovinarji pustiti vpreči v igre politikov. Sicer še zgodovinarji sami bolj slabo prebirajo tekste svojih kolegov, razen če sovpadajo z njihovimi raziskavami in jih lahko povzamejo, če ne že kar plagirajo. Ne slepimo se torej, da bi z znanstvenimi razpravami, ostro polemiko, lahko vplivali na politično dogajanje. Prav bi bilo, da to počnemo na znanstvenih srečanjih, ne za zaprtimi vrati.

Dr. Janko Prunk

Dušan, ti si človek, ki imaš določeno znanstveno reputacijo, znaš pa tako na hec obrniti ali ironizirati stvari, ki so zelo resne. S tvojimi pripombami si tako s šalo odpravil, vse, kar so tile fantiči govorili. Gre za to ali je bila revolucija. Če ti nisi v Ljudski pravici vedel zanjo, je tvoj problem. To ti razmisli, kako je to bilo. V narodnoosvobodilnem boju so najpomembnejši organizatorji zelo natančno vedeli, da gre za revolucijo, da jo delajo, da jo želijo in to boljševisko. Prvič na konferenci junija 1942 je Kidrič izrazilo sektaško leninistično povedal, da bodo zaveznike še nekaj časa upoštevali, ker jih rabijo, potem pa jih bodo pustili tam ob cesti, kajti socializem lahko gradi samo, kdor je dialektični materialist. Drugič, v dolomitski izjavi, ki pa je bila res bolj znana le vrhovom, je bilo napisano, gradili bomo socializem po ruskem vzoru, ker je edini možen. In tretje dejanje, tretji dokument, v katerem se je na veliko razpravljalo o strategiji in taktiki našega narodnoosvobodilnega boja je Kardeljevo predavanje marca 1944 na partijski šoli, v katerem je jasno povedal, kako je z revolucijo in kako sta si delavski razred in partija že utrdila pozicijo. Ocena, da se je revolucija začela šele po vojni, nikakor ne ustreza dejstvu.

Zdravko Troha

Kočevski Nemci - partizani in aktivisti Osvobodilne fronte*

Za obdobje Kraljevine Jugoslavije (1918-1941) bi mogli Nemce v Sloveniji oziroma Dravski banovini razdeliti v štiri skupine: *Kočevske Nemce*, ki so bili v dveh valovih gotovo prisilno naseljeni od leta 1330 (točnega datuma ni bilo mogoče ugotoviti), *Ljubljanske Nemce*, ki so se naselili že veliko pred Kočevskimi in so posebno pred prvo svetovno vojno kot manjšina v Ljubljani predstavljali vrhnjo plast bogatega meščanstva. Po popisu leta 1931 jih je bilo 1729. Oboji so se v času od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942 skoraj vsi izselili v Reich po dogovoru med Italijo in Nemčijo, *Štajerske Nemce*, ki so bivali v vseh takratnih srezih, največ pa v Mariboru, Celju, Murski Soboti, Ptujju in Ljutomeru. *Nemce živeče v 22-naseljih Apaške kotline* ali polja, ki se prvič omenjajo v letih 1193-1220 v Apačah (Apenstal). Ti so postali po zasedbi oziroma priključitvi Avstrije -

* Op. ur.: V času pripravljanja zbornika z znanstvenega posveta je poročilo izšlo pod naslovom Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956, v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku.

* Pisno oddana razprava.

anschlussu, leta 1938 najbolj agresivna skupina in so spomladi 1939 javno, z demonstracijami zahtevali priključitev k Hitlerjevi Nemčiji. V apaški kotlini so živeli strnjeno in kot večinsko prebivalstvo (okoli 1400 prebivalcev), v Ljutomerskem srezu (okraju), kamor je spadala tudi Apaška kotlina, skupno pa po omenjenem uradnem popisu leta 1931 2721. Lahko bi omenili še *peto, razpršeno skupino Nemcev*, ki so prebivali v vseh drugih okrajih Dravske banovine. V Logatcu 43, v Litiji 114, itd.

Več let zbiram podatke o Kočevskih Nemcih; zadnja tri leta pa še posebej, koliko Kočevskih Nemcev je ostalo na Kočevskem, Črnomaljskem in Novomeškem okraju in koliko jih je na razne načine sodelovalo kot partizani in aktivisti OF na Slovenskem.

Uvodoma naj zapišem, da sem najbolj zanesljive podatke ugotovil s primerjavo treh podatkov: koliko se jih je prijavilo za opcijski-rasni pregled, ki so ga nacistični zdravniki in uslužbenci opravili na posebnem vlakcu. Ta vlak so za te namene naredili v Lodzu na Poljskem in s 15 vagoni pripeljali na slepi tir kočevske železniške postaje. V tem vlakcu so bili pregledani tudi ljubljanski Nemci. Za pregled se je prijavilo 12.147 oseb, k pregledu je prišlo 11.833 kočevskih Nemcev, torej jih je bilo toliko opcijsko pregledanih. 13 jih je umaknilo opcijske prijave, 188 se na poziv za pregled ni odzvalo (kar so šteli za neopravičeno), 58 jih je živelo v Reichu, 18 v drugih deželah za 38 oseb pa niso mogli ugotoviti, kje so. Pregled so opravili v času od 23. oktobra do 3. decembra 1941. Delalo je 127 nacistov zdravnikov in uslužbencev. Izelili se niso trije duhovniki: Josef Glibe je ostal v Gotenici in vso vojno sodeloval s partizani in OF, Josef Kraker je bil v Kočevski Reki, do septembra 1942, ko je na tiho odšel na Bled, ker so mu grozili organizatorji bele garde iz Dolenje vasi, zato ker ni hotel slišati za ustanovitev vaše straže v Kočevski reki, Josefa Erkerja pa so ustrelili Italijani, ko se je zvečer vračal iz Slovenske vasi v župnijo Stara cerkev pri Kočevju, po spovedi bolnih.

Po dosedaj zbranih podatkih se ni izselilo med 300 do 310 Kočevskih Nemcev. Do sedaj sem ugotovil, da je bilo 19 fantov in mož v partizanih in 21 aktivistov OF in mladine, kar sploh niso vsi podatki. Večina Kočevskih Nemcev je sodelovala s partizani in v osvobodilni fronti, ali pa so bili nevtralni. Le pet jih je sodelovalo z italijanskimi okupatorji kot ovađuhi, eden teh pa je v italijanski uniformi, doma iz Šalke vasi pri Kočevju, v času roške ofenzive vodil kot izdajalec Italijane po Kočevskem rogu. Vseh pet so partizani do kapitulacije Italije likvidirali. Seveda 19 borcev ni dokončna številka. Za nekatere bom še izvedel, za nekatere pa nikoli. V partizane so šli večina skupaj s Slovenci, s tovariši in prijatelji in to prostovoljno. Posebno rudarji iz rudnika Kočevje. Tako na primer trije bratje Knaus maja 1942. Eden je padel v roški ofenzivi, drugega brata so pri Vinici ob Kolpi zaklali ustaši, tretji brat pa kot upokojeni pilot NOV živi v Beogradu. Le tri so Italijani leta 1942 internirali. Vsi so se ob kapitulaciji Italije pridružili IX. korpusu NOV in padli v boju. Eden, Kobe Johan, rudar, je kot mitraljezec padel zadnji dan vojne v bojih za Trst. Dva (lahko še kakšen) sta šla v partizane že leta 1941. Eden je bil Alojz Handler - Franc Lakner, krojač iz Stare cerkve pri Kočevju, rojen 1914. Njega in še dva Slovenca, Lojza Lisac-Mora ter sekretarja OF iz Kočevja, je pripeljal na Travno goro v Ribniško četo v drugi polovici julija 1941 prof. Jože Šeško, tedaj sekretar okrožnega komiteja komunistične partije za Kočevsko. Franc Lakner je bil oktobra 1941 v bojih z Italijani na Travnici težko ranjen in je v nekaj dneh

umrl. Tedaj je zapadlo skoraj meter snega. Lojze Lisac-Moro, rudar, Slovenec iz Slavskega Laza pri Kostelu je 24. marca 1942 na Kočevsko pripeljal prve partizane s Travnne gore na Fridrihštanj nad Kočevjem, po nalogu in v spremstvu dr. Aleša Beblerja.

Omenjam še prvoborca Franca Miede, rojenega 1924 v Starem Logu pri Kočevju, ki je najprej bil zaščitnik vodstva OF, nato pa borec v Zapadno dolenskem odredu in bil prisoten 16. julija 1942 na ustanovitvi Tomšičeve brigade v vasi Cesta pri Starem Logu. Z brigado je šel na Štajersko kot eden najbolj pogumnih mitraljezcev, preživel vojno in se vrnil domov kot kapetan Titove armade. Žal je kmalu po vojni zaradi dobljenih ran preminil. Za naš današnji posvet ni časa za predstavitev še nekaj borcev, ki so si to zaslužili omenjam na kratko še eno aktivistko in aktivista OF. To je Marija Miede, poročena Dujc, rojena 1921 v Starem Logu, Franceva sestra. Letos je praznovala 80 let, žal je na vozičku. Italijanski okupatorji so jo aretirali 13. avgusta 1942, skupaj še s 75 materami, ženami, dekleti in otroki in jih 14. avgusta odgnali na Rab. Po kapitulaciji Italije je iz Gonarsa peš prišla v Dolgo vas pri Kočevju. Doživela je pravo golgoto. Delala je najprej za OF in so jo novembra 1943 zopet aretirali domobranci. Žena ve še danes povedati kako strašno so jo pretepali s palicami pri zaslišanju. Naštela je prvih 27 udarcev, potem pa vsa krvava padla v nezavest. Nadaljnega mučenja jo je rešil nemški oficir. Odgnali so jo v taborišče v Avstrijo in zopet je konec maja 1945 peš prišla na požgani dom v Stari Log. Omenim naj še na kratko (o njem sem zapisal 9 tipkanih strani) Ivana Erkerja, prijatelji so ga klicali Hanže, rojenega leta 1895 na Bregu pri Stari cerkvi. Komunist od ustanovitve komunistične stranke leta 1920, sodelavec Jožeta Seška, vsa leta Šeškovega političnega delovanja. Ker je kot aktivist jeseni 1941 potoval na Hrvaško, so ga ujeli ustaši, ga izročili Nemcem, ti pa odgnali v Dachau. Vso vojno je preživel v nacističnih taboriščih in je zaradi mučenja v taboriščih (nacisti so mu polomili vse prste in potrgali nohte na rokah) kmalu po vojni umrl. Živ je še Dralka Henrik, rojen leta 1927 v Podstenicah v Kočevskem rogu. Za partizane je delal že aprila 1942, borec pa je postal poleti 1943. Danes živi v Starih Žagah pri Dolenskih Toplicah. Je nosilec več jugoslovanskih odlokovanj, tudi medalje za hrabrost.

Podrobno in mnogo več o tem so napisali prof. dr. Tone Ferenc (Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945), dr. Mitja Ferenc, dr. Dušan Biber (Nacizem in Nemci v Jugoslaviji), zbornik več avtorjev ("Nemci" na Slovenskem 1941-1955) in še številni drugi avtorji - ugledni zgodovinarji, kot so dr. dr. Metod Mikuž, Dušan Nečak, dr. Božo Repe, prof. Janko Jarc, itd.

Dr. Jurij Perovšek

Zaključna beseda predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Spoštovane kolegice in kolegi, dame in gospodje, ker ni več nobene razprave, prehajam k zaključni besedi našega znanstvenega posveta.

Najprej lahko ugotovim, da smo h koncu privedli uspešen in vsebinsko zelo razgiban posvet, na katerem smo v štirih vsebinskih sklopih obravnavali eno od ključnih prelomnic svetovne in slovenske zgodovine pravkar pretečenega 20. stoletja. Dogajanje leta 1941 in z njim povezane druge svetovne vojne so razčlenili

predstavniki vseh danes uveljavljenih generacij slovenskih zgodovinarjev. Problematika, ki so jo v svojih obravnavah zajeli referenti in razpravljalci, je bila v resnici vsebinsko zelo široka in potrjuje visoko razvojno in problemsko spoznavno stopnjo našega zgodovinopisja.

Referenti in razpravljalci v prvem vsebinskem sklopu posveta so razčlenili mednarodne politične razmere ter idejni in politični položaj v Evropi in svetu pred začetkom druge svetovne vojne. V drugem vsebinskem sklopu so bili obravnavani dejstvo okupacije osrednjega dela slovenskega ozemlja, položaj dotedanjih vodilnih slovenskih političnih sil v letu 1941 in dileme o bodočem državnem okviru Slovenije v prvih letih vojne. V naslednjem sklopu referatov in zelo zanimivi diskusiji je bil obravnavan politično-vojaški dinamizem, ki ga je pogojilo okupacijsko leto 1941. In sicer od fenomena Osvobodilne fronte, vprašanja revolucionarnega koncepta v letu 1941, upora ali kolaboracije kot temeljne eksistencialne dileme, nadalje oboroženega odpora samega in ravnanja slovenske Cerkve oziroma ljubljanskega in mariborskega škofa v letu 1941 in kasneje. V zadnjem vsebinskem sklopu so bili predstavljeni posamezni specifični vidiki leta 1941 v slovenski zgodovini: vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941, vprašanje kulturne dejavnosti v tem letu ter odnosa med Slovenci in "staroselskimi" Nemci. Ta sklop je nato zaključila obravnavo položaja izseljenkih Slovencev ob začetku druge vojne in okupaciji Kraljevine Jugoslavije, in sicer posebej izseljencev v Evropi in izseljencev oziroma priseljencev v Združenih državah Amerike.

Spoštovani, ugotovitve, razčlenjene na našem posvetu, lahko označimo kot pomemben prispevek slovenskega zgodovinopisja k nadaljnjemu zgodovinskemu razjasnjevanju leta 1941 in druge svetovne vojne v slovenskem in tudi širšem merilu. Nadaljnjemu razjasnjevanju seveda zato, ker preučevanje zgodovine ni nikoli dokončno. Zato smo tudi letos pripravili ta posvet.

Vsem referentom in drugim sodelujočim se za njihove prispevke na posvetu v imenu Organizacijskega odbora posveta lepo zahvaljujem.

Hvala lepa.

Razpravljali so

- Dušan BIBER, dr., znanstveni svetnik, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 263
- Zdenko ČEPIČ, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Tone FERENC, dr., znanstveni svetnik, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Po brestih 13
- Janez GLOBOČNIK, zgodovinar,
Srednja ekonomsko-turistična šola, SI-4240 Radovljica, Gorenjska cesta 13
- Bojan GODEŠA, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Tamara GRIESSER-PEČAR, dr., raziskovalka,
DE-31785 Hameln, Wehler Weg 16
- Bruno HARTMAN, dr., literarni zgodovinar, teatrolog, bibliotekar, v pokoju,
SI-2000 Maribor, Prežihova ulica 15
- Milica KACIN WOHINZ, dr., znanstvena svetnica, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 143
- Danijel Otto MALENŠEK, pravnik,
SI-1000 Ljubljana, Rožna dolina, cesta IV/5
- Avguštin MALLE, dr., direktor,
Slovenski znanstveni inštitut, A-9010 Klagenfurt/Celovec, Mikschallee 4
- Tino MAMIJ, zgodovinar,
SI-6000 Koper, Manžan 37a
- Boris MLAKAR, dr., znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Dušan NEJAK, dr., redni profesor,
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2
- Milan PAHOR, direktor,
Narodna in študijska knjižnica, I-34133 Trieste/Trst, Via San Francesco 20/I
- Janko PRUNK, dr., redni profesor,
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva
ploščad 5

Božo REPE, dr., izredni profesor,

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2
Justin STANOVNIK, profesor, filolog, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Teslova ulica 7

Igor TORKAR, književnik,

SI-1000 Ljubljana, Ažbetova ulica 1

Nevenka TROHA, dr., znanstvena sodelavka,

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Zdravko TROHA, publicist,

SI-1000 Ljubljana, Javorjev drevored 11

Jerca VODUŠEK STARIČ, dr., izredna profesorica,

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

Janez ZDEŠAR, dr., duhovnik,

DE-85551 Heimstetten/München, Rosenstr. 26

Razpravljali so

- Dušan Biber, dr., znanstveni svetnik, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 263
- Zdenko Čepič, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Tone Ferenc, dr., znanstveni svetnik, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Po brestih 13
- Janez Globočnik, zgodovinar,
Srednja ekonomsko-turistična šola, SI-4240 Radovljica, Gorenjska cesta 13
- Bojan Godeša, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Tamara Griesser-Pečar, dr., raziskovalka,
DE-31785 Hameln, Wehler Weg 16
- Bruno Hartman, dr., literarni zgodovinar, teatrolog, bibliotekar, v pokoju,
SI-2000 Maribor, Prežihova ulica 15
- Milica Kacin Wohinz, dr., znanstvena svetnica, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 143
- Danijel Otto Malenšek, pravnik,
SI-1000 Ljubljana, Rožna dolina, cesta IV/5
- Avguštin Malle, dr., direktor,
Slovenski znanstveni inštitut, A-9010 Klagenfurt/Celovec, Mikschallee 4
- Tino Mamič, zgodovinar,
SI-6000 Koper, Manžan 37a
- Boris Mlakar, dr., znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Dušan Nečak, dr., redni profesor,
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2
- Milan Pahor, direktor,
Naroda in študijska knjižnica, I-34133 Trieste/Trst, Via San Francesco 20/I
- Janko Prunk, dr., redni profesor,
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva
ploščad 5
- Božo Repe, dr., izredni profesor,
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 2
- Justin Stanovnik, profesor filolog, v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Teslova ulica 7
- Igor Torkar, književnik,
SI-1000 Ljubljana, Ažbetova ulica 1
- Nevenka Troha, dr., znanstvena sodelavka,
Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
- Zdravko Troha, publicist,
SI-1000 Ljubljana, Javorjev drevored 11
- Jerca Vodušek Starič, dr., izredna profesorica,
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160
- Janez Zdešar, dr., duhovnik,
DE-85551 Heimstetten/München, Rosenstr. 26